

על גזענות ומופיעיה בשדה החינוכי

סראב אבורביעה-קווידר
אוניברסיטת בן גוריון בנגב
sarab@bgu.ac.il

גזע: גלגולה של הגדרה

- צבע הוא מושג מדומיין ומומצא שמקורו במדע הביולוגיה במאה ה 18
- על פי הפרדיגמה הביולוגית- צבע עור, תכונות פיזיות ו\או שפה הנם הקריטריונים העיקריים שנועדו למיין אינדיבידואלים לקבוצות שונות.
- מיונים גזעיים אלו הפכו למסמנים חברתיים ופסיכולוגיים הקשורים ליכולת הכנסה, איזור מגורים, יכולת לימודית ועוד (Carter & Goodwin, 1994: 293)

Racism

racism is “an ideology of racial domination” (Wilson,1999: p. 14) in which the presumed biological or cultural superiority of one or more racial groups is used to justify or prescribe the inferior treatment or social position(s) of other racial groups.

**”ייחוס של נחיתות לאדם או לקבוצה על ידי שימוש בתכונות סטריאוטיפיות ועל ידי ניסוח
הבדלים בין קבוצות במונחים של מהות ביולוגית שאינה משתנה”**

גזענות אינה נמדדת בכוונותיה אלא בתוצריה

מהי גזענות?

■ "גזע אינו קיים באמת, אלא הוא הבנייה תרבותית" (מתוך שנהב ויונה 2008: 16)

■ **הגזעה:** "תהליך של הבנייה חברתית על בסיס של תפיסת גזע ומסמניו השונים: בתהליך זה הביולוגי (למשל צבע העור), התרבותי (למשל אורח חיים, דתיות, גודל משפחה), החברתי (למשל עוני, מוצא ומעמד חברתי) הופכים למהותני, כלומר לתכונות המעידות על מהותה הבלתי משתנה של הקבוצה הנידונה."
(שם: 16)

■ "הגזעה היא תהליך המפרש את החברתי או התרבותי במונחים של גזע" (שם: 16) ומקבעם בדירוגים אלו.

בישראל

(שנהב, 2009)

- רתיעה מהמושג גזע לאחר השואה
- גזענות מושווית למדיניות הגזע הקיצונית של גרמניה הנאצית
- מילון אבן שושן: גזענות=תורת הגזע, "ההשקפה הנפסדת שהארים הם בני הגזע הנעלה והמושלם ביותר"
- תחליפים: עדה, יוצאי הגירה
- כאשר התכונות העדתיות הופכות לאמירות נורמטיביות שמסבירות נחיתות או עליונות של קבוצה הן הופכות לגזעניות.
- **"גזענות חדשה":** גזענות ללא גזע" החלפת התכונות הביולוגיות בתכונות חברתיות תרבותיות

תאוריית הגזע הביקורתית

Critical Race Theory

- **התיאוריה הביקורתית של הגזע (Critical Race Theory) היא גישה מחקרית שהחלה את דרכה בשנות השבעים של המאה הקודמת, כאשר עורכי-דין, אקטיביסטיים וחוקרים מתחום המשפט ברחבי ארצות-הברית הגיעו למסקנה שלפיה ההתקדמות המהירה בתחום זכויות האדם לא עצרה את הגזענות, אלא הפכה אותה לתופעה מתוחכמת או "מעודנת" יותר, אך לא פחות יציבה (ואולי לא פחות חמורה) בהשוואה לעבר**
- **בהשראת התיאוריה הביקורתית של המשפט (Critical Legal Theory) – שערערה על האובייקטיביות, הניטרליות, והא-פוליטיות של החוק ושהדגישה את האופנים שבאמצעותם החוק משמר ומצדיק את הסטטוס-קוו הבלתי-שוויוני – התיאוריה הביקורתית של הגזע פיתחה שפה תיאורטית שחשפה את המגבלות ואת הליקויים של האידאולוגיה הגזעית הרווחת, בעיקר כפי שהם משתקפים בתחום החוק והמשפט (Harris, 2002 Delgado & Stefancic, 2001;2013).**

הנחות יסוד:

- תאוריית הגזע הביקורתית מקורה ממסורת של התנגדות לאי צדק ולחלוקה לא שוויונית של כוח ומשאבים, לצד דיכוי פוליטי, גזעי, כלכלי ומגדרי.
- גזענות מקבלת לגיטימציה ותמיכה ממערכת החוק המאפשרת את שעתוק יחסי הכוח המבוססים בחברה.
- בניגוד לתפיסה הליברלית, שטוענת להתקדמות חברתית באמצעות המדיניות שהיא מקדמת, התיאוריה הביקורתית של הגזע מדגישה את האופנים שבאמצעותם המשטר הליברלי משמר ומנציח את הגזענות (כליאה המונית של שחורים בכלא, הפרדה בין שחורים ללבנים בחינוך). לפי גישה זו, מדיניות עיוורת-לצבע או ניטראלית לכאורה של שוויון עשויה לבטל את הצורות הגלויות או הסימבוליות של הגזענות, אך לא את הצורות הסמויות יותר, והרווחות לא פחות, שלה (Crenshaw, 1988; Delgado & Stefancic, 2001; Siegel, 1997).

מושגי יסוד: interest convergence

■ הנחת יסוד נוספת שעליה נשענת התיאוריה הביקורתית של הגזע היא "התלכדות של אינטרסים" את המונח טבע דריק בל כשטען שהאינטרס של שחורים – להשיג שוויון גזעי – יקודם רק אם הוא יעלה בקנה אחד עם האינטרסים של לבנים.

■ בל הדגים את הטענה הזו באמצעות פסק הדין המהפכני מ-1954 (שמוכר בשם: Brown v. Board of Education), שבו בית המשפט העליון הורה על ביטול הסגרגציה הגזעית בחינוך הציבורי בארצות-הברית. לטענת בל, החלטה זו התאפשרה רק בזכות התלכדות (זמנית) בין האינטרסים של השחורים לאינטרסים של הלבנים, כלומר בזכות התפיסה של מקבלי ההחלטות (הלבנים) שהחלטה מעניקה למדינה יתרונות כלכליים ופוליטיים במישור המקומי והבינלאומי כאחד

הנחות יסוד: Intersectionality

- התיאוריה הביקורתית של הגזע קשורה גם בתיאוריית ההצטלבות (intersectionality), והיא נשענת על ההנחה שהזהות הגזעית אינה קטגוריה אחידה או יחידה, אלא תמיד נפגשת עם צירים רבים, חופפים או מתנגשים, של שייכות או דיכוי, בהם: מגדר, מעמד, מיניות וכדומה.

הנחות יסוד:

- גזענות הנה **ממסדית**, מערכתית ולא אינדיבידואלית והיא מובנית בכל מישורי החיים באמצעות מוסדותיה הכלכליים, פוליטיים וחינוכיים של המדינה.
- גזענות **כנורמה**: CRS טוענת כי החברה מקבלת את הגזענות כתופעה נורמטיבית. הגזענות כל כך מוטמעת במוסדות החברה, בשיח הפוליטי, תקשורתי וכד' עד כדי כך שהיא אינה מובחנת. להיפך, היא נתפסת כנורמטיבית.
- מאחר ולבנים כמי שמצויים בעמדות הפריבילגיה והשליטה אינם מבחינים בפריבילגיה שלהם ולא בגזענות כלפי מי שאינו לבן, רק השחור חווה דורות ל גבי דורות את המעמד הלא פריבילגי של דיכוי ושל מה זה להיות לא לבן על כן **חוויותיהם של לא לבנים חשובים כי רק דרך חוויותיהם נוכל להבין את מבני הדיכוי**

Whiteness

- **Whiteness:** "a set of locations that are historically socially politically and culturally produced and linked intrinsically to relations of domination" [Hall, 1992, 6].

■ "מערכת של מיקומים אשר הובנו ונוצרו באופן פוליטי, היסטורי וחברתי (מגדרי וכלכלי) ומחברים ליחסי כוח\דומיננטיות"

■ הלובן (whiteness) מהווה נכס. גם בשדה החינוכי, ניתן להפיק מהלובן נכסים שונים, בהם: תגמולים שנובעים מעצם ההתאמה ל"נורמות הלבנות" (למשל בלבוש, בדיבור ובצורות הידע); היצע רחב של שירותים לשימוש ולהנאת התלמידים בבתי הספר; מוניטין וסטטוס מועדף שמוקנים אוטומטית למוסדות חינוך "לבנים"; וזכות אבסולוטית להדיר לא-לבנים ממסגרות או ממסלולים חינוכיים שונים (Harris, 1993)

Privilege vs. Supremacy

■ יש לבחון את השליטה וההגמוניה הלבנה לא רק באמצעות white privilege אלא גם באמצעות white supremacy. מאחר ועליונות לבנה היא תנאי ליצירתה של פריבילגיה לבנה.

■ **פריבילגיה לבנה:** הרעיון שסובייקטים לבנים מקבלים יתרונות מעצם היותם מובנים כלבנים. הפריבילגיה מוקנית מבלי שהסובייקט יהיה מודע לכך שחייוֹה פריבילגיים.

“כאדם ההולך ברחוב ודוחפים לכיסו כסף מבלי שיבקש”.

■ הערכת הפריבילגיה הלבנה נעשית באמצעות סמנים כגון צבע עור (פנוטיפ), תרבות, שפה ועוד הקובעים הבדל ועליונות\דומיננטיות תרבותית:

■ השפה של מי יותר דומיננטית? איזה תרבות נתפסת עליונה\נחותה? סממני תרבות\דת\מוצא?

גישה מורחבת רב מימדית להגזעה

(Coretta, 2011)

- שלוש רמות של תהליכי הגזעה המשפיעות ומשפיעות זו על\מ זו (מאפשרת חשיפת פערים בין מדיניות לפרקטיקה):
- **מאקרו (macro):** רמה מבנית, מדיניות. למשל תכנית לימודים שאינה כוללת היסטוריה של תלמידי מיעוטים.
- **מסו (meso):** ההקשר הסביבתי הכולל שיח פוליטי\תקשורת\ציבורי, תכנית לימודים, רקע סוציו-אקונומי נמוך המייצרים תיוגים ודימויים תרבותיים. למשל תכנית לימודים הסמוייה המשתמעים ממנה תיוגים של תלמידים מהגרים כמסוכנים\נושרים\כושלים.
- **מיקרו (micro):** האינטראקציות וההתנהגויות היומיומיות ההופכות את הגזענות המוסדית לגלויה. הפרט נמצא בסביבה תרבותית-חברתית-משפחתית העשויה לעודד או לדכא התנהגות גזענית. למשל ציפיות של מורים מתלמידים בעלי רקע סוציו אקונומי נמוך.

CRT בחינוך

- אחד הצעדים הראשונים ביישום התיאוריה הביקורתית של הגזע בשדה החינוך הוא מאמרם מ-1995 של גלוריה לדסון-בילינגס ווויליאם טייט (Ladson-Billings & Tate, 1995). **כותבים אלה טענו אז שלמרות שהגזע ממלא תפקיד מרכזי בחינוך, הוא לא זוכה להתייחסות מספקת וראויה במחקר החינוכי.** בהתבסס על התיאוריה הביקורתית של הגזע, הכותבים הציעו תיאוריה שמעניקה כלים אנליטיים להבנת אי-הצדק הגזעי בחינוך. תיאוריה זו כללה **טענות עיקריות:**
  - א. ההגזעה ממשיכה למלא תפקיד מכריע ביצירת אי-השוויון בארצות-הברית (כפי שניתן ללמוד בבירור מהנתונים הסטטיסטיים).
  - ב. החברה האמריקאית מבוססת על זכויות קניין, ושכתוצאה מכך זכויות והטבות חברתיות שונות (למשל הזכות לבתי-ספר "טובים" יותר והנגישות לנכסים אינטלקטואליים) מוענקות בעיקר לבעלי נכסים.
  - ג. המפגש בין גזע לקניין יוצר כלי אנליטי שבאמצעותו ניתן להבין את אי-השוויון בחברה בכלל, ובחינוך בפרט.

CRT בחינוך

- נוצרו הגדרות הממקמות לבנים ושחורים על פי סקאלה מנוגדת, כך שהלבנים ממוקמים במעלית הסקאלה והשחורים בתחתיתה. קטגוריות אלו כוללות: הישגים, יופי, גבריות, מעמד ביניים, אינטליגנציה, מדע- הפכו לקטגוריות נורמטיביות של לובן. מכאן שגם הלובן הופך לנורמה וכל מה שנילווה אליו בעוד קטגוריות כגון עבריינות, מקבלי רווחה, שחקני כדורסל ו- underclass, קשורות בשחורים ושחורות. קטגוריות אלו עוברות נורמליזציה במערכת והופכות לתיוג ונורמה עבור כל שחור. כל חריגה מתבנית תיוגית **מהותנית** זו-**essential-** מלווה בתגובה של תדהמה מה שמכונה **out of place**
- **Affirmative action:** למרות שנעשו שינויים ותיקונים לטובת שחורים, עדיין מי שנהנה מהטבות אלו הם בעיקר הלבנים ופחות השחורים. כלומר נמצא יותר לבנים בעמדות כוח למרות שינוי ותיקון חוקים.
- לבנים משמרים את עליונותם ושליטתם באמצעות **משטרי הצדקות** ורציונליזציה באמצעות נרטיבים שמבנים את המציאות הצורה שתשמר את פריבילגיה שלהם.

השלכות תיאורטיות ומעשיות לשדה החינוכי

- מתח בין התיאוריה הביקורתית של הגזע בחינוך לבין "הפרדיגמה הרב-תרבותית":
- התרחבותה של פרדיגמת הרב-תרבותיות תואמת את המסורת של הליברליזם, שאמנם מאפשרת פריחה של השונות, אך מתעלמת מהמתחים שנובעים ממנה, ומניחה שכל הצורות של השונות דומות ושוות זו לזו. באופן הזה, במקום ליצור פרדיגמות רדיקליות חדשות שמבטיחות צדק, הרפורמות הרב-תרבותיות מוטמעות במערכת הקיימת ובאידיאולוגיה הליברלית, שלא מציעות שינוי רדיקלי בסדר החברתי העכשווי (למשל שוויון בתכנים, בסגל, בלוח החגים)
- החינוך הרב-תרבותי משתקף, ברמה המעשית, בעיקר בהכנסה של שירים, ריקודים ומאכלים אתניים לכיתות הלימוד, כלומר במקום לעודד חשיבה ביקורתית של התלמידים, החינוך הרב-תרבותי מקדם "חגיגה" מלאכותית וטריוויאלית של השונות.

השלכות למערכת החינוך

- **ההטיה התרבותית של תכניות הלימודים**, שמשקפת בהדגשת העליונות של הקבוצה הדומיננטית ובהשתקת הפרספקטיבה הלא דומיננטית, בעיקר כשהיא מאתגרת את התרבות הדומיננטית
- **הטיה במדדי ההערכה**: הנוטים להתייחס לתלמידים מקבוצה לא הגמונית כלוקים בשכלם או כאל "אוכלוסייה בסיכון"
- **ציפיות** נמוכות של מורים וסגל הוראה מתלמידים בעלי רקע סוציו אקונומי נמוך, מיעוטים ושחורים.
- **המימון הציבורי** של בתי הספר, שנותן העדפה לאזורים מבוססים-כלכלית ובכך מפלה לרעה אוכלוסיות לא הגמוניות

סוגים שונים של גזענות: סמויה וגלויה

- תיוג\סטיגמה
- מיקרואגרסיה
- גיוון-diversity
- קטגוריות סמויות: דור ראשון

סטיגמה ומאפייניה

- קבוצה מתויגת נאלצת כל הזמן להוכיח את עצמה ולהסביר את התנהגותה, פעילותה, כוונותיה ולתת דין וחשבון לאחר המתייג.
- מתי הסטיגמה הופכת ל'ארוע' event ומשבשת את אורח החיים? כאשר האדם המתויג מוצא עצמו נקלע למצב בו הוא נאלץ להסביר עצמו לאחרים וזה משפיע על כיצד הם מעריכים\שופטים עצמם ואת אחרים במשך הזמן
- הסטיגמה אינה דבר נתון \ מובנת מאליה, אלא נוצרת תוך כדי תפיסות
- **"איום סטריאוטיפי": (stereotypical threat)** חששות ומתחים יומיומיים סביב הפחד שתלמידים יזוהו או יקושרו עם סטריאוטיפים שליליים. תוצאה: נמנעים מלשאול שאלות בכיתה או לבקש סיוע ממורה\מרצה בשל החשש להיתפס כלא אינטלגנטיים.

microaggression

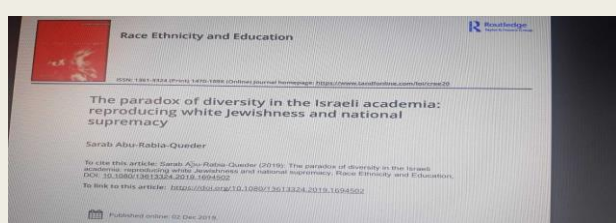
- מסרים סמויים ופוגעניים המועברים באינטראקציות יומיומיות ובהקשרים חברתיים ובין תרבותיים שונים.
- מסרים אלה משדרים פיחות בערך האדם המתויג כגון העלבות, בדיחות גזעניות התקפות והתעלמות (שלילת תוקף)
- פגיעות מילוליות, לא מילוליות וויזואליות (למשל הבעות פנים) המופנות ל"אחר" באופן "מעודן", מתוחכם אוטומטי.
- יוצר תחושה של חוסר שייכות למקום, ותחושה של out of place
- דוגמא: <https://www.youtube.com/watch?v=8RfwnibEd3A>

דוגמאות מתחום החינוכי

Teachers, please learn our names!: racial microaggressions and the K-12 classroom

Rita Kohli & Daniel G. Solórzano:

- אי הגייה נכונה של שם התלמיד נתפסת כהעלבה. הדגשת השם מייצרת תחושת "נמל"
- שם מסמל זהות משפחתית, תרבותית אי לכך אי הגייה נכונה מעניקה תחושה כי תרבות התלמיד אינה מוערכת ומייצרת תחושת נחיתות, בושה, חוסר שייכות ואשמה אל מול קבוצת הרוב והצורך להיחבא, לא לבלוט.
- ר' דוגמת העולים ממוצא אתיופי

Diversity

https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13613324.2019.1694502?casa_token=i2w6xwx5rcEAAAAA%3A1xBNvinshwyYtj4B2NXSokK1ylCtuInwdmRRTV0_qR6PaVcYdMgGyE21kSChnU55zUnHRTfLCRI_61o

מדיניות המגוון כחלק מגישה ליברלית:

- **פערים בין מדיניות לבין גזענות ברמת המיקרו והמסו.**
- **למשל: תחושה שפעילותם היומיומית של תלמידים מהקבוצה הלא הגמונית נבחנים באופן אינטנסיבי**
- **תחושת זלזול מצד סטודנטים הגמוניים בגלל ההנחה שהם התקבלו רק בגלל החוק המחייב ייצוג מגוון**
- **תכנים לימודיים שלא מייצגים אותם או מציגים אותם באופן מתויג**
- **שימוש בתדמית השחור.ה/הערבי הזקוק להצלה לצרכים ממסדיים: 'celebrating diversity'**
- **מייצר תחושות חוסר שייכות לקמפוס, תסכול, בידוד, ספק עצמי המשפיעות על ההישגים האקדמיים.**

תגובות החברה המסומנת

MANAGEMENT OF THE SELF AND NOT RESPONDING

- **בניהול העצמי** האדם מחשב את הרווח וההפסד הכלכלי, מקצועי ורגשי בבחירת תגובתו. אנשים אלה מעוניינים לשמר את תדמיתם החיובית, להימנע מעימות או מסריאויטיפים המאפיינים שחורים, לא להפסיד אנרגיות. ניהול העצמי כולל תת קטגוריות התנהגותיות:
- Acting against stereotypes, preservation of self or energy, managing anger, strategic silence.
- **בחוסר תגובה** קיימות 3 צורות: התעלמות מהמקרה, הימנעות מסיטואציה מגזעיה או מאנשים מגזיעים, חוסר תגובה כתוצאה מהלם או פסיביות או אחר.
- תגובות אלו של הימנעות מתגובה או ניהול העצמי נועדו על מנת לא ליפול לתוך הדימוי של הסטיגמה

עימות

- לשקף במלים את היחס הגזעני speaking out
  - using formal mechanism or the law
- engaging in physical threat or intimidating
  - screaming and insulting

THE NEOLIBERAL RESPONSES

- **Passing:**
טשטוש הזהות [הנראית והנשמעת] על מנת להתקבל בקבוצת הרוב. מטרתה להסתיר את הסטיגמה של האדם המתויג על מנת לשנות את הסטיגמה או לא להיקלע לאירוע סטיגמטילגזעני. למשל שינוי צבע שיער והידמות להגמוניה: למשל, שינוי מראה, מגורים, לבוש, שינוי שם, טשטוש ארץ המוצא.

- שיפור העצמיתדמית העצמי או אינדיבידואליות:
- כאן מדובר באנשים המאמינים כי מובליות היא תוצר של הישגים אינדיבידואליים למאמץ אישי למרות המגבלות/אפליות המבניות. אנשים אלו מתמודדים עם הסטיגמה/תיוג על ידי כך שהם מוכיחים אחרת וזאת דרך שימוש במאגר הכלים הניאוליברליים. למשל: השכלה מקנה חברות במועדון האזרחי [הון תרבותי]

חשיבות חקר ה CRT

- חשוב לחקור את **הסיבות ההיסטוריות** לאי שוויון ולאפליה על מנת להבין את היסודות ההיסטוריים לאפליה היום\בהווה.
- חשיבות המחקר הנרטיבי בסוגיות של גזענות: **לגרום לשולט לראות מנקודת המבט של הנשלט** ולדכא את העיוורון של הלבן. לגרום לו לראות מה שהיה שם כל הזמן. הדגישה את החשיבות של הפרספקטיבה והחוויה "השחורה" (או "הצבעונית") להבנת סוגיות רחבות שקשורות בגזע.
- מאחר ולובן הפך לכוח משמעותי בקרב הלבנים יחד עם הערכים והקטגוריות הנלווים אליו, חשיבות תאוריית הגזע הביקורתית היא להבנות מחדש, לפרק ולאתגר קטגוריות אלו **ולחשוף את מבני הדיכוי הדומיננטיים**.
- לחשוף כיצד מערכת החינוך מייצרת ומשעתקת פרקטיקות של הגזעה.

חשיבות CRT בחינוך

- בהעמקת ההבנה על **החסמים בחינוך שקבוצות מיעוט חוות** ולבחון כיצד חסמים אלה נחווים וכיצד מתמודדים עמם.
- התאוריה מאתגרת את האפיסטמולוגיה האירוצנטרית ומציעה "**פדגוגית שחרור**" הדוחפת לשאלות, לדיאלוג ולהשתתפות מנקודות מבט שונות.
- מאירה וחושפת **קבוצות סמויות** שטרם נחקרו או נבחנו במחקר

חוק הלאום, חוק הנכבה

- השתקת כל שיח ביקורתי
- השתקת הנרטיב הפלסטיני
- לימוד זהות יהודית, ישראלית ודה לגיטימציה של זהות, שפה והיסטוריה ערבית-פלסטינית
- תקצוב בתנאי!
- סנקציות והרתעות סמויות למי שלא "מתבטא נכון"
- מהו פוליטי?